

En molotovcocktail til bankene

Norges Bank vil unngå at private banker får monopol på nordmenns penger. Mens de finner ut hvordan, kan bankenes posisjon stå for fall.

Tusenkronersspørsmål: «Er pengene våre en illusjon?» spurte visesentralbanksjef Jon Nicolaisen da han forklarte hvordan banker lager penger: ut av ingenting. Siden 1960-årene har de private bankenes kontopenger «økt dramatisk», sa Nicolaisen, mens kontanter utstedt av Norges Bank bare utgjør 2,5 prosent av pengemengden i dag. Hva skal sentralbanken gjøre med utviklingen? Bildet er fra Norges Banks seddeltrykkeri i 1934.

«**Kjenner dere** et snev av ubehag?» sier ordstyrer Øyvind Østerud.

Professoren kikker smilende på Norges elite.

Foran ham sitter Oljefondet-sjef Yngve Slyngstad, milliardæren Christian Ringnes og økonomer og analytikere fra de største private bankene.

I en staselig sal i Det Norske Videnskaps-Akademi på Skillebekk i Oslo, der Russlands ambassade er nærmeste nabo, har forsamlingen akkurat hørt visesentralbanksjef Jon Nicolaisens foredrag: «Hva skal pengene våre være?» Under to lysekroner gikk den bebrillede bankmannen med grått skjegg fundamentalt til verks.

– Vi er på vei inn en ny tid for vårt pengevesen, sa Nicolaisen, og viste en graf over pengemengden i Norge. I 1960-årene besto en femtedel av nordmenns penger av sedler og mynt som var utstedt av sentralbanken, Norges Bank, mens resten var kontopenger i de private bankene. Nå, derimot, utgjør kontanter mindre enn 2,5 prosent av pengemengden, mens resten, med andre ord nesten alle pengene i Norge, er skapt av de private bankene ved utlån og kreditt.

Hvordan skaper bankene disse pengene? spurte visesentralbanksjefen, som fortsatte med å si at svaret overrasker de fleste.

– Når du tar opp lån fra en bank, setter banken lånet inn på din konto. Innskuddet – pengene – blir skapt av banken idet lånet gis. Den henter ikke pengene fra en annen persons konto eller et hvelv fylt med kontanter. Pengene banken låner deg, har den skapt selv – ut av ingenting.

Fordi færre og færre bruker kontanter og de private bankene snart har monopol på pengene nordmenn har mellom hendene – eller rettere sagt i kortene og mobilene – presenterte Nicolaisen ideen om elektroniske sentralbankpenger, som Morgenbladet har omtalt tidligere. En slags erstatning for kontantene, en elektronisk krone ingen ennå vet hvordan vil se ut. Et forslag som kan resultere i at nordmenn snart får en egen konto i Norges Bank og kan betale med disse pengene via egne chipper eller apper.

– Vi kan ikke overlate pengevesenet til private alene, avsluttet Nicolaisen.

Fakta: Pengene i Norge kalles fiat-penger.

Molotovcocktail. – For meg er dette skikkelig krutt, sa økonomen Torbjørn Bull Jenssen etter foredraget.

Kanskje banker ikke driver med lån og konto om noen år.

Pål Adrian Hellman, forbundsleder i Finansforbundet

– Visesentralbanksjefen tok ikke med en brannfakkell, men en molotovcocktail. De private bankene har gradvis tatt over nesten hele pengedannelsen i Norge, og nå sier visesentralbanksjefen at denne utviklingen ikke kan fortsette.

Den 27 år gamle økonomen var flere tiår yngre enn de andre fremmøtte på foredraget, og mindre formelt kledd.

Vitenskapsakademiet er en lukket organisasjon med årlig opptak der plasser blir ledige ved dødsfall eller når medlemmer fyller 70 år.

Jenssen fikk likevel en personlig invitasjon til foredraget, sannsynligvis fordi han har engasjert seg sterkt i spørsmål om hva penger er og bør være etter at han leverte en masteroppgave i 2014 hvor han argumenterer for at den digitale valutaen bitcoin har verdi.

Jenssen mente det brennbare i Nicolaisens tale lå i det usagte.

– Ustabiliteten i det private banksystemet knyttes til pengedannelsen, snarere enn kun til svak regulering, som har vært det vanlige tidligere.

«200 år siden sist». – De spørsmålene vi stiller nå, de har ingen stilt på 200 år, sa visesentralbanksjef Jon Nicolaisen til Morgenbladet etter foredraget. Noen minutter tidligere fikk han et klapp på skulderen fra oljefondet-sjef Slyngstad, som sa at talen var et bra grunnlag for videre diskusjon.

Norges Bank ble opprettet i 1816, og slik fikk Norge et eget pengevesen, uavhengig av Danmark. Siden har Norges Bank hatt enerett på å utstede sedler og mynt. Først var sentralbankens verdier bundet opp til sølv, så til gull, så til dollar bundet opp til gull, før dette systemet, kalt Bretton Woods, ble forlatt av USAs president Richard Nixon og skrinlagt i 1971. Dagens penger har ingen lovfestet verdi. Verdien som danner seg, er basert på folks tillit og verdsetting av pengene.

– Hva skal pengene våre være? Hvordan skal egentlig pengene se ut? fortsatte Nicolaisen.

Etter at gullstandarden ble forlatt i 1970-årene har de private bankenes kontopenger nærmest gjort kontanter unødvendige i nordmenns lommer.

– Det spørsmålet jeg stiller i dag, er om vi *bare* skal ha private penger, sa Nicolaisen.

– Vi mener ikke at kontopenger skal forsvinne, tvert imot, men det er blitt en så viktig bestanddel i betalingssystemet vårt at vi må ha fokus på det. Men Norges Bank har ikke til hensikt å overta bankenes funksjon.

Bankenes tilnærmede monopol på penger er ikke et problem, mente Nicolaisen, så lenge bankene er effektive, godt regulert og kapitalisert. Det visesentralbanksjefen derimot bekymrer seg for, er sikkerhet: Hva skjer hvis alle har pengene i de private bankene og bankenes betalingssystemer settes ut av spill?

– Betalingssystemer står overfor en masse utfordringer, ikke minst knyttet til cyberkriminalitet, sa han.

De spørsmålene vi stiller nå, de har ingen stilt på 200 år.

Jon Nicolaisen, visesentralbanksjef

Kontantløst scenario. I foredraget la Nicolaisen frem et dystert scenario i en nær fremtid, i et kontantløst Norge, der det har vært «flere store cyberangrep» på banken til Ola Nordmann. Systemene har vært nede i flere timer, og Ola lurte på hva han skal gjøre for å sikre pengene. Han stoler ikke lenger på banken.

Uten kontanter er Ola blitt avhengig av de private bankene, av teknologien, og han kan ikke lenger betale anonymt, sa Nicolaisen fra talerstolen.

«Skal vi la de private løsningene konkurrere fritt om å bringe frem betalingsmidler, eller må myndighetene ha en rolle», spurte visesentralbanksjefen, og nevnte at angrepene på bankene stadig blir mer avanserte og organiserte, og også rammer sentralbanker. I fjor forsvant over 60 millioner dollar fra sentralbanken i Bangladesh.

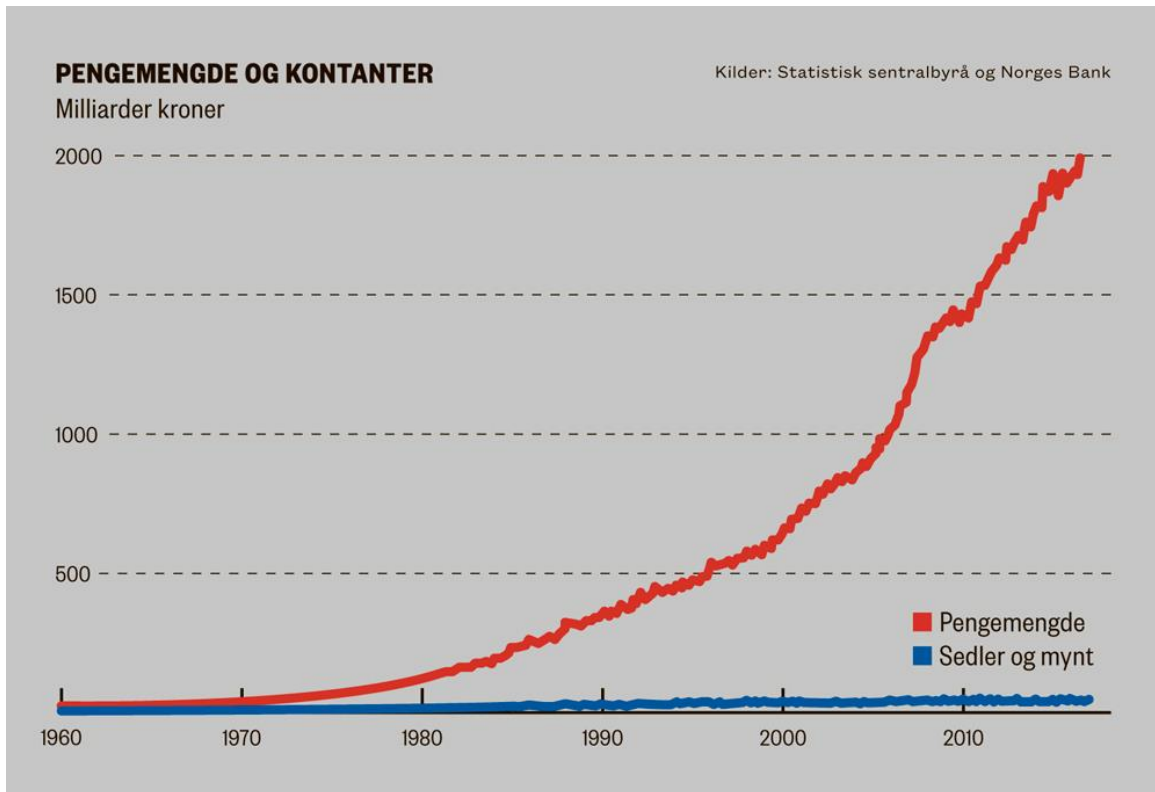
Noe av det nærmeste Norge har kommet en digital bankkrise, var en julidag i 2014, da en 17 år gammel bergenser satte flere av Skandinavias største banker ut av spill. Metoden var velkjent, et såkalt ddos-angrep, der servere overbelastes så tjenester blir utilgjengelige. Våpenet? En bærbar pc 17-åringen lånte av skolen. I retten forklarte gutten at angrepene ble utført for å avdekke sikkerhetsmangler og fremtvinge bedre datasikkerhet i Norge.

I Finanstilsynets analyse av bankene, publisert i april, står det at risikoen for digitale angrep øker, og at arbeidet med IKT-sikkerhet bør intensiveres. Olav Lysne ledet et regjeringsutnevnt utvalg som i 2015 leverte en offentlig utredning om digitale sårbarheter i det norske samfunnet. Deres konklusjon var imidlertid at banksektoren, som har vært utsatt for angrep helt siden de kom på nettet for over tyve år siden, var mye modnere enn andre institusjoner.

Lysne er likevel ikke overrasket over Nicolaisens scenario.

– Jeg er glad for det, men delt når det gjelder hvor mye man skal skremme folk. På den ene siden har vi et behov for oppvåkning når det gjelder sårbarhet og avhengighet av digitale infrastrukturer. På

den andre kan man ende opp med å skremme og paralisere i stedet for å håndtere situasjonen rasjonelt. Vi er på vei til et kontantløst samfunn, og det er riktig at alle bankene kan bli angrepet, men det finnes løsninger, sier Lysne.

Pengemengder: Pengemengden til Norges Bank er på 92 milliarder kroner. Av disse utgjør sedler og mynt 47 milliarder kroner. De resterende 45 milliardene er bankenes innskudd i Norges Bank – altså sentralbankens gjeld til de private bankene.

Den totale pengemengden i Norge som umiddelbart kan omgjøres til sedler og mynt, for eksempel nordmenns lønnskontoer i de private bankene, er på vel 1900 milliarder kroner.

For gamle banker? «Uten endringer er vi ikke her om ti til 15 år», sa Nordeas konsernsjef Casper von Koskull til Dagens Næringsliv i april.

Også sjefene i de private bankene er bekymret. Noe av det de diskuterer mest, er alle de andre utfordringene betalingssystemene står overfor. Koskull pekte på bankenes utdaterte infrastruktur, ofte utviklet før internett ble allestedsnærværende – det er for eksempel derfor det fortsatt tar så lang tid før pengene dine kommer på konto etter overføring.

«Dagens etablerte banker er som en sammenvevd spagetti av systemer. For å komme bort fra dette må vi endre alt vi har laget de siste femti årene», fortsatte Nordeas konsernsjef i Dagens Næringsliv,

– Det er dette scenariet de mest bekymrede ser for seg, sier Jan Digranes, direktør i Finans Norge, bankenes næringsorganisasjon.

Digranes har uttalt at det blir «knalltøft» når Facebook, Google og andre globale aktører etablerer seg på markedet med sine betalingsløsninger. Facebook har fått lisens fra den irske sentralbanken til å utstede elektroniske penger i EU. Google har lansert en lommebok der folk enkelt kan sende penger til hverandre. I Kina har digitalvalutaen Q Coin, som begynte som en penge i en meldingsapp, blitt så populær blant ungdom at flere forretninger nå tar betalt i mynten, som den kinesiske sentralbanken har vurdert å slå ned på. I tillegg florerer det av nye digitalvalutaer på nett, som bitcoin, frigjort fra sentralbanker og landegrenser – med egne systemer som sikrer tillit. Dessuten vil EU-direktivet PSD2 åpne for mer konkurranse i markedet for betalingsløsninger når det trer i kraft i 2018.

– Myndighetene legger til rette for økt konkurranse fra aktører som har andre rammevilkår enn bankene, sier Digranes.

2. mai publiserte Finans Norge et kritisk hørings svar til Finansdepartementets utkast om en forskrift om beredskap for kontant distribusjon. Finans Norge viser til at man vanskelig kan betale regninger, lønn, trygd og skatt med kontanter – heller ikke i en krise eller krig – og at det hver dag skjer transaksjoner for 270 milliarder kroner gjennom bankene, en langt større sum enn den samlede verdien av kontantene i omløp.

– Vi synes at kontopenger bør likestilles med kontanter, sier Digranes.

Men i foredraget sa visesentralbanksjefen: «Hva skal være det lovfestede, tvungne betalingsmiddelet i landet hvis vi innfører elektroniske sentralbankpenger? Skal det være kontanter eller Norges Banks elektroniske penger, eller begge deler?»

Nicolaisen lot ikke til å vurdere de private bankenes kontopenger.

Kontantfritt samfunn? Samtidig som sentralbanker over hele verden utreder elektroniske sentralbankpenger, fører finansnæringen en kampanje for å kvitte seg med kontantene.

Finansforbundet og arbeidslivsorganisasjonen Virke har for eksempel lansert nettsiden kontantfritt.no, der det står at kontanter brukes av kriminelle, gjør svart arbeid enklere og er dårlig samfunnsøkonomi fordi det koster så mye å transportere dem rundt i landet.

– *Hvis kontantene blir borte, sikrer bankene markedsposisjonen sin i enda større grad?*

– Tja, kan jeg kanskje si, sier Pål Adrian Hellman, forbundsleder i Finansforbundet, som står bak kampanjen.

– Fokuset på kontanter er ikke det vi bør ha nå. Datasikkerhet er det store spørsmålet. Hverken du eller jeg bruker kontanter i det daglige, vi bruker kort og telefon – det er der fokuset bør ligge. Politiske utspill om at det er så viktig med kontanter at bankene må oppbevare kontanter dersom det blir krise i samfunnet, er en overvurdering av kontantenes betydning.

– *Hvorfor er det blitt så utbredt med dommedagsprofetier?*

– Det er helt åpenbart at man på grunn av teknologien må stille spørsmål om hvordan vi driver bank og forsikring. Kanskje banker ikke driver med lån og konto om noen år.

– *Kommer elektroniske sentralbankpenger da i grevens tid? På grunn av potensielt store endringer i banknæringen?*

– Det er et kjempesvært spørsmål, sier Hellman.

– Jeg tenker at sentralbankenes rolle ikke er å være forbrukernes forlengede arm. Den har de gjennom et annet ledd – de eksisterende bankene.

– *Frykter dere at Norges Bank blir en konkurrent?*

– Jeg tror at Norges Bank må klargjøre rollen sin. Finanstilsynet i Norge og andre land vil være veldig opptatt av sentralbankens funksjon, så den ikke får et konkurransefortrinn og penetrerer og ødelegger åpne markeder. Det vil være vanskelig å godta.

Historisk veiskille. – Det er ingen tvil om at elektroniske sentralbankpenger vil være et veiskille i norsk pengehistorie, sier Jan Tore Klovland, professor i samfunnsøkonomi ved Norges Handelshøyskole og medforfatter av boken *A Monetary History of Norway: 1816-2016*, som kom i fjor.

Klovland sier Norges Bank aldri har hatt en rolle som minner om den de elektroniske sentralbankpengene kan fremkalle. I dag forholder vi oss til de private bankene når vi bruker penger, men med en elektronisk sentralbankkrone kan alle i prinsippet få konto hos Norges Bank.

– *Er det viktig at sentralbanken forhindrer et pengemonopol hos de*

private bankene?

– Ja, det vil jeg si. Dette er et generelt prinsipp, få økonomer liker monopoler. Jeg har tillit til at sentralbanken ikke går til noe skritt om å utkonkurrere de private bankene, men tilbyr en sikkerhet i bakhånd.

Hvis en nordmann i dag har lønnskontoen i en privat bank, øker sannsynligheten for at personen også kjøper andre produkter i banken. I 1800-årene konkurrerte Norges Bank med de private bankene som utlåner, men trappet ned etter hvert som forretnings- og sparebankene vokste frem som mer effektive utlånere.

– *Hvis de elektroniske sentralbankpengene blir lett tilgjengelige og billige, vil det ikke da bli naturlig for nordmenn å ha pengene sine hos sentralbanken i stedet for hos de private bankene?*

– Det kan tenkes at bankene kommer med argumenter for at kundene skal holde pengene hos dem. Ved å tilby pakker med kundeforhold, lån, betingelser og teknologi. Det blir som med all annen konkurranse. Det vil kunne være positivt.

– *Hva har penger vært siden gullstandarden forsvant?*

– Penger har ingen iboende verdi. Man kan ikke lenger veksle penger til metaller i sentralbanken. Pengene kan tape all verdi over natten hvis tilliten til pengevesenet bryter helt sammen.

– *Kan dagens pengesystem kalles et pyramidespill?*

– Ja, i en viss forstand. Den måten de store amerikanske investeringsbankene finansierte seg på før finanskrisen, lignet et pyramidespill.

Klar, svensk tale. «Jeg tror aldri Riksbanken har sjøsatt et like komplisert prosjekt innen et så ukjent område», uttalte visesentralbanksjef i Sverige, Cecilia Skingsley, i november i fjor.

Skal vi igjen se til Sverige? Den første sentralbanken i verden var svensk, og i foredraget nevnte Nicolaisen at Sveriges Riksbank ble etablert for å skape varig tillit til pengene da utstedelsen av sedler i den private banken Stockholms Banco førte til bankkrise i 1668. Og i fjor var det Skingsley som erklærte at den svenske Riksbanken, som første sentralbank i verden, vurderte å innføre en digital valuta: e-kronen.

Skingsley gikk lenger enn sin norske kollega og sa rett ut at mindre kontantbruk reduserer sentralbankens betydning i

betalingssystemet. Kontanter er viktig i et samfunn, mente Skingsley: Kontantenes egenskaper – sikkerhet og anonymitet – vil være etterspurt også i fremtiden. Her nærmet hun seg det hun kalte det brennende spørsmålet: «Skal staten akseptere en utvikling der allmenhetens tilgang til sentralbankpenger bestemmes av markedet og stadig reduseres over tid?»

«Dere vet at jeg ikke synes at dette er en akseptabel situasjon», sa Sveriges visesentralbanksjef.

Så hva kan Riksbanken gjøre? Skingsley har uttalt at hun har en mengde spørsmål, men ingen svar. Svar tror hun ikke noen har på det nåværende tidspunkt.

– Hvorfor er spørsmålet om hvorvidt Riksbanken bør gi ut e-kroner så komplisert?

– Det finnes en rekke tekniske, juridiske og praktiske spørsmål som må løses før en eventuell e-krone kan lanseres. Det er for eksempel spørsmål om hvorvidt e-kroner skal gi rente, om Riksbanken skal gi ut e-kronene selv eller via bankene – og om den personlige integriteten. Kontantbetalinger er anonyme, så et spørsmål er om e-kroner skal ha samme egenskap, sier Skingsley til Morgenbladet.

Det eneste hun var sikker på, er at veien Riksbanken velger, vil ha stor påvirkning på betalingsmarkedene, på bankenes forretningsmodeller, på den finansielle stabiliteten. Og dermed på oss alle.